

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

K. MÁMBETOV SHÍǴARMALARÍNDÁ FRAZELOGIZIMLERDÍŃ QOLLANÍLÍWÍ

Jambulova R.

*I basqıs magistrantı, Ájiniyaz
atındaǵı NMPI*

*Ilimiy basshı - A. Pirniyazova
f.i.d. professor w.a.*

Frazeologizimler basqa turaqlı birliklerge qaraǵanda óziniń qurılısı, mánisi, obrazlılıǵı menen ajralıp turadı. Olar tildin obrazlı ekspressivlik quralı sıpatında xızmet etedi. Sol sebepli frazeologiya qaraqalpaq til bilimindegi úlken tarawlardın biri. Frazeologizimlerde xalıqtın mádeniy turmısın, kóriwimizge boladı. Xalıq tiliniń baylıǵı, til marjanları dep atalǵan frazeologizimler awızeki sóylew tilinde júda keń qollanıladı. Al kórkem shıǵarmalar tilinde bolsa frazeologizimler ekspressivlik máni bere otırıp, oqıwshınıń oyına, sezimine tásir ótkeredi, waqıyanı kóz aldına anıq sáwlelendiriwde qollanıladı. Qaraqalpaq tili frazeologizimlerde oǵada bay tillerdiń biri bolıp esaplanadı. Óziniń tásirshanlıǵı, máni ótkirliǵi menen kórkem shıǵarmanıń qunın jáne de asıradı. Sonday-aq kórkem sóz ustasınıń sóz qollanıw sheberliǵi frazeologizimlerde óz ornında jumısay biliwi jazıwshı yaqı shayırdın stillik qollanıwına baylanıslı bolıp keledi. Kórkem sóz ustası xalıq tiliniń baylıǵı bolǵan turaqlı sóz dizbeklerin óziniń laboratoriyasınan ótkerip shıǵarmanıń mazmunın ashıp beriwde paydalanadı. Bunda hár bir jazıwshınıń ózine jarasa sóz qollanıw ózgesheliklerine iye bolıp keledi. Frazeologiyalıq birlikler óziniń semantika jaǵınan hár qıylı bolıp bir neshe toparlarǵa bólinedi. Máselen, haywan atları, adam dene aǵzalarınan atamaları, ósimlik atamaları tirek sóz bolıp bildirip keledi.

Adam dene músheleri tirek bolıp kelgen frazeologizimlerde belgili jazıwshı K. Mámbetov óziniń shıǵarmalarında kórkemlew quralı sıpatında oǵada keń, sheber qollanǵan. Jazıwshı óziniń hár bir shıǵarmasında frazeologizimlerden sheber paydalanıp otıradı. Onıń dóretpelerinde frazeologizimlerde waqıyanın bayanlanıwı hám ashıp beriliwinde turaqlı sóz dizbeklerin kóbinese awızeki sóylew tiline tán stilde qollanǵanın kóriwge boladı. Bul arqalı jazıwshı birdey frazeologizimdi tákirarlamay, al onıń sinonimlik qatarların dúzip keltiriw arqalı shıǵarmanıń tilin bayıtıp otıradı. Mısalı jazıwshınıń “Shaqasında emes tamırında” gúrrińinde “awız” sózine baylanıslı sóylemew, úndemew mánisin beretuǵın frazeologizimler qollanılǵan:

1. Závre burıshtay qızarıp ketti de *únsiz qaldı* (111-bet).
2. Ol bul máseleni tolıq bilse de *“illa” dep awzin ashpadı* (126-bet).

Bul mısallarda tiykarǵı ańlatatuǵın mánisi sóylemew sózi ekenligi belgili. Biraq jazıwshı oqıwshıǵa aytilajaq oyın frazeologizmler arqalı jetkerip berip shıǵarmanın ekspressivligin arttıradı.

Al “Posqan el” romanında bolsa bul frazeologizmlerdin basqasha variantların kóriwge boladı:

1. Kóp waqıttan *berli illa dep awzın ashpay otır* (164-bet).
2. Bir maydan *lám-lim demey* otırdı da qoydı (166-bet).
3. – Onda... – basqa jaǵın aytıwǵa *tili barmay* qalǵan Ismayıl birden bógetip qaldı (167-bet).
4. Qoshshaq *awzına sóz túspegen* adamǵa uqsap entigip irkilińkirep qaldı (115-bet).

Joqarıda keltirilgen missallardıń barlıǵınıń ańlatatuǵın mánisi bir. Bir uǵım, túsinikti payda etedi. Bunda adamnıń dene múshesiniń biri “awız” sózi trek sóz bolıp keledi. Biraq olardıń kontekstke baylanıslı ózgartip beriliwi bir sózdi takrarlay bermey onıń kórkemligin saqlap qalıw ushin jazıwshı tárepinen sheber paydalanılǵan. Bul arqalı jazıwshı kórkem shıǵarmadaǵı sáwlelendiren obrazlardıń psixologiyalıq kewil keshirmelerin beriwde frazeologizmlerden paydalanıp otıradı.

Jazıwshınıń “Awıl tańları” povestindegi adamnıń dene múshesi bolǵan “kóz” sózine baylanıslı frazeologizmler tómendegishe sinonim retinde qollanıladı:

1. Terekler arasınan salınǵan úlken jay elektr shıraǵı menen uzaqtan *kóz tartadı* (5-bet).
2. Esikti ashıwım menen-aq, gerbishtey bozarıp ketken júzine *kózim tústi* de tap ashıw ústinde otırǵan generalǵa jolıqqan soldattay ayaqlarım qaltırıp ketti. (15-bet)
3. Sahranıń jalınınday túsi sup-suwıq bolıp, ótken ketkenlerge *kóz ushırıp* turǵanların kóp kóretuǵın edim (31-bet).
4. Júzindegi qandı jeńim menen sıpırıp taslap, ańǵarday sırtqa qaray bir *kóz taslaǵan edim* (22-bet).

Bul mısallardaǵı ulıwmalıq máni qaraw, kóriw degen mánini bildiredi hám jazıwshı shıǵarmalarında “kóz” sózi menen kelgen frazeologizmler ónimli qollanılıwı, tásirli, obrazlı shıǵarma tilin payda etiwshi xızmeti menen úlken orın tutadı. Bunda sol “kóz” sózi trek sóz bolıp, oǵan baylanıslı mániler dóregen.

Joqarıda atap ótken mısallardıń barlıǵı erkin sóz dizbegi menen emes, al turaqlı sóz dizbekleri menen óz ara sinonim bolıp kelgenligin kóriwge boladı. Bunday turaqlı sóz dizbeklerinen sinonimlik qatarlardı dúziw jazıwshınıń qáleminiń ótkirliginen hám olardı óz ornında qollana bilip jazıwshınıń jeke stillik ózgesheliklerin ózinshe janlandırǵanına dárek beredi. Sonıń menen birge jazıwshı frazeologizmlerdi sinonimlik qatarlar menen beriw arqalı qaharmanlardıń (*obrazlardıń*) kewil-keshirmelerin, jan dúnyasın sáwlelendiredi. Kórkem shıǵarma tilinde frazeologizmlerdin qollanılıw

“GLOBALLASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

özgesheliklerin arnawlı túrde izertlew kórkem sóz sheberiniń xalıq tilinde tayar til quralların, til baylıqların jáne de sheberlep paydalanıw usılın ashıp beredi.

Ádebiyatlar:

1. Qaraqalpaq tili frazeologiyasınıń aktual máseleleri. Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası, 2011, 140 b.
2. Yusupova B.T. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası (oqıw qollanba). Tashkent: Tafakkur bóstoni, 2020. 268 b.
3. Пирниязова А.Қ. Қарақалпақ тили фразеологиялық системасы хэм оның стилистикалық имканиятлары. Нөкис: «Qaraqalpaqstan” baspası, 2020. 176 b.
4. Мамбетов К. Мен оны сүйер едим. (Повестьлер топламы) Нөкис: Қарақалпақстан, 1982.